

СЕКЦІЯ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.017.4(091)(477)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2022-99-1>**ЦІННІСНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОНЦЕПЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ
УКРАЇНИ (ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС)**

Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
gorbatykw@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5138-9226

Борисенко Наталія Олексіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор із навчально-виховної роботи
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
bna0301@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0532-3867

Статтю присвячено актуальній проблемі реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Автори розкрили ціннісний підхід через історико-педагогічний дискурс теми. Зазначено, що методологічно дослідження цього напрямку виховання дітей і молоді передбачає розуміння його як історичного феномену, зрізу єдиного громадського життя. У розгляді проблеми визначено три важливі компоненти: духовність особистості педагога, духовне спрямування змісту виховуючого навчання, духовні цінності педагогіки як науки. Зазначено, що для української освітньої системи характерна ідея відповідності виховання народному, національному духу. З ідеєю народності узгоджуються всі інновації та запозичення.

Використано комплекс методів: загальнонаукові (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння нормативно-правових документів, архівних джерел, наукової літератури), які слугували базисом для вивчення процесуально-змістових аспектів національно-патріотичного виховання в Україні; історико-структурний – для визначення системоутворювальних компонентів досліджуваного феномену; конструктивно-генезисний, який дав змогу в динаміці проаналізувати процес становлення досліджуваної ідеї; ретропраксиметричний, що дав можливість проаналізувати досвід реалізації змісту, форм і методів такого виховання дітей та молоді в різні історичні періоди; історико-актуалізаційний – для прогнозування перспектив творчого використання педагогічно цінного досвіду в умовах сьогодення.

Духовна зрілість вихователя, учителя розкрита як базис формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення дітей і молоді до довкілля, до себе та світу. Автори конкретизували історично складені практики виховних бесід, прийом присутності, культурної події, епічного, художньо-образної характеристики вчителем видатних історичних постатей, героїв, життєписів святих, складання повчальних історій. У контексті виховуючого навчання презентовано історичний досвід вивчення історії, літератури.

Серед гуманістичних цінностей автори зробили наголос на історії формування досвіду добродійної діяльності, вироблення у вихованців життєвого оптимізму, стимулювання до фізичного й морального самовдосконалення.

Перспективним напрямом подальшої історичної розвідки визначено вивчення педагогічно цінних практик пастирського супроводу родини вихованця, використання прийому присутності в реаліях дигітизованого суспільства.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, історія педагогіки, здобувач, національне виховання, патріотичне виховання, педагог, ціннісний підхід.

A VALUABLE APPROACH IN THE IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE CONCEPT OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE (HISTORICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE)

Vorozhbit-Horbatiuk Viktoriia Viktorivna,
Dr. hab. in Pedagogy, Professor,
Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
gorbatykvv@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5138-9226

Borysenko Nataliia Oleksiivna,
PhD (Pedagogy), Associate Professor,
Vice-Rector for Educational Work
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
bna0301@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0532-3867

The article is devoted to the topical problem of realization of the Concept of National Patriotic Education in the system of education of Ukraine. The authors revealed a value-based approach through the historical and pedagogical discourse of the topic. It is noted that the methodological study of this area of education of children and youth involves understanding it as a historical phenomenon, a slice of a single social life. In considering the problem, three important components are identified: the spirituality of the teacher's personality, the spiritual direction of the content of educational training, the spiritual values of pedagogy as a science. It is noted that the Ukrainian educational system is characterized by the idea of conformity of education to the national spirit. All innovations and borrowings agree with the idea of nationality.

A set of methods was used: general scientific (historical and pedagogical analysis, synthesis, generalization, comparison of legal documents, archival sources, scientific literature), which served as a basis for studying the procedural and substantive aspects of national and patriotic education in Ukraine; historical and structural – to determine the system-forming components of the studied phenomenon; constructive genesis, which allowed in the dynamics to analyze the process of formation of the studied idea; retro praximetric, which allowed to analyze the experience of implementing the content, forms and methods of such education of children and youth in different historical periods; historical actualization – to predict the prospects of creative use of pedagogically valuable experience in today's conditions.

The spiritual maturity of the educator, teacher is revealed as the basis for the formation of the experience of emotional and value attitude of children and youth to the environment, to themselves and the world. The authors specified the historically composed practices of educational conversations, reception, cultural events, epic artistic and figurative characteristics of the teacher of prominent historical figures, heroes, biographies of saints, compiling instructive stories. In the context of educational training, the authors presented the historical experience of studying history and literature.

Because of humanistic values, the author emphasized the history of the formation of the experience of charitable activity, the development of life optimism in students, the stimulation of physical and moral self-improvement.

The authors identified the study of pedagogically valuable practices of pastoral support of the pupil's family, the use of the reception of presence in the realities of a digitized society as a promising area of further historical research.

Key words: *spiritually-moral education, history of pedagogics, bread-winner, national education, patriotic education, teacher, valued approach.*

Вступ

6 червня 2022 р. Міністерством освіти і науки України було оприлюднено Наказ № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України». Цим наказом затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р. та програму відповідних заходів (Борисенко, 2021).

В умовах реальної загрози суверенітету держави та цінності життя кожного укра-

їнця бачимо потребу в ретроспекції кращих засадничих положень та історично складених практик виховання самодостатнього громадянина-патріота, готового до успадкування й продовження культурних досягнень українського народу (Борисенко, 2021).

У представленій статті розкриємо реалізацію положень документа крізь призму ціннісного підходу в історії української педагогічної думки.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Теоретичним базисом нашого дослідження стали ціннісний та історичний підходи. Ми розглядаємо національно-патріотичне виховання на кожному витку розвитку української педагогічної думки й національної системи освіти залежно від історично складених чинників, а саме: традиційних культурних практик і середовища спілкування, релігійного оточення й соціально-економічних реалій; зближення офіційної освітньої політики та усталених взірців етнопедагогіки в контексті релігійно-педагогічного, антропологічного, соціально-гуманістичного підходів.

Змістовий аспект національно-патріотичного виховання в Україні традиційно має виразні ознаки демократизму змістового наповнення освітніх курсів елементами релігійно-морального змісту, духовними цінностями добродійної діяльності, громадянського обов'язку, духовної освіченості дорослих. Також виразною є ознака полікультурності виховного середовища та зміни ціннісних установок під впливом західно-європейської педагогічної думки. Організаційний, змістовий, методичний аспекти передбачають опертя на вчителя, педагога, наставника, вихователя – взірця вихованості.

2. Методологія та методи

Методологію цього дослідження сформовано на основі теорії наукового пізнання про єдність процесів, взаємовплив і взаємозалежність явищ об'єктивної дійсності, екзистенціалізму; на положеннях наукових праць із філософії освіти й виховання, принципах пріоритету загальнолюдських цінностей, науковості, історизму, полікультурності, єдності індивідуального та соціального. У роботі використано комплекс методів:

- загальнонаукові (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння нормативно-правових документів, архівних джерел, наукової літератури), які слугували базисом для вивчення процесуально-змістових аспектів національно-патріотичного виховання в Україні;

- історико-структурний – для визначення системоутворювальних компонентів досліджуваного феномену;

- конструктивно-генезисний, який дав змогу в динаміці проаналізувати процес становлення досліджуваної ідеї;

- ретропраксиметричний, що дав можливість проаналізувати досвід реалізації цілей виховання дітей і молоді;

- історико-актуалізаційний – для перспектив творчого використання педагогічно цінного досвіду.

3. Результати та дискусії

Ціннісний підхід часто ототожнюють з аксіологічним (Ткачова, 2006). Ціннісний підхід в історико-педагогічному дослідженні (Сухомлинська, 1999) передбачає вивчення проблематики виховання дітей і молоді із позиції трансформації в цільових та змістово-методичних його компонентах ключових цінностей, можливості їх реалізації в добродійній діяльності, гуманному спілкуванні.

Педагогічним імперативом, який історично й культурно зумовлений, є триєдність духовності особистості вихователя, виховуючого навчання та ціннісного значення педагогіки, яка враховує народні традиції, кращий досвід, спирається на національний дух. Саме через концепти цієї триєдності адаптуються всі інновації та запозичення. Такі підвалини задекларовані й у концепції, що аналізується (Борисенко, 2021).

Духовна велич і громадська шляхетність вихователя, наставника, учителя – явище, яке пронизує українську педагогічну думку. Духовна зрілість вихователя, учителя залишається базисом формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення дітей і молоді до довкілля, до себе та світу. І сьогодні вкрай значимим є духовний світ педагога. Саме він у тандемі з батьками є оберегом духовного світу сучасного здобувача освіти. З історії шкільництва часів Київської Русі до цього часу збереглися практики застосування художнього методу. Його суть полягала в розгорнутій художньо-образній характеристиці вчителем видатних історичних постатей, героїв, життєписів святих. Цей метод мав на меті формувати шанобливе ставлення до Батьківщини, виховувати свідоме почуття патріотизму як основу духовності й моральності молодої людини. У наш час численні застосунки дають змогу урізноманітнити художній метод сторітелінгом (Bartlett, 2022).

Актуальним вважаємо інваріант, який виділив І. Бех, – використання ефекту присутності у виховному процесі (Бех, 2007). Категорія присутності – це форма взаємин вихователя з вихованцем, вплив педагога на дитину своєю сутністю, персональними духовними надбаннями. Бути присутнім означає проявляти цілковиту сконцентрованість уваги, розуму, емоційних сил на дитину, віддаватися повністю чітко визначеній виховній меті. Присутність вимагає відповідного щирого ставлення, партнерства з дитиною, молодю людиною. Вона можлива за умови, коли вихователь має яскраво виражену особистість, світогляд із твердими духовно-моральними константами (Shtefan, Vorozhbit-Gorbatyuk, Volkova, 2022).

Національно-патріотичне виховання в Україні містить важливий складник – духовно-моральне виховання як процес морального самовдосконалення, духовного зростання на рівні осмислення цінностей свого життя, вироблення індивідуальної відповідальної поведінки, реалізації людини у предметно-продуктивній діяльності на основі прагнення стати кращою, бути корисною іншим. Синтезуючим елементом національно-патріотичного та духовно-морального виховання є функціональне завдання з формування життєвого оптимізму через щоденні культурні практики. В історії українського шкільництва така культурна практика передбачала організацію педагогами, вихователями, наставниками події, участь у якій передбачала введення дітей у культурне середовище для розширення досвіду мислення, творчої поведінки.

Так, С. Сірополко надав цікаві описи практик недільних зустрічей наставника й вихованців – так званих післяобідніх душєратівних бесід (Сірополко, 2001). Учні приходили «драстувать», тобто вітати вчителя зі святом неділі. Він на вдячність проводив моральні бесіди-настанови, розповідав просто, своїми словами історії із життєписів святих, про свій досвід позитивної моральної поведінки. Тематику таких бесід становили церковні канони, життєписи святих, повчання святих отців. Під час таких недільних зустрічей учитель отримував дарунки – переважно їстівні частування, якими він пригощав присутніх. За такі дарунки вчитель батькам учнів писав шанобливі подяки високим мовним стилем (Сірополко, 2001).

Інший важливий аспект змістово-методичного забезпечення національно-патріотичного виховання дітей і молоді з огляду на ціннісний підхід – виховуюче навчання. В історії української освіти більш звичним був не предметний підхід, а саме виховання засобом навчання. Особливо виразною ця тенденція була на початку ХХ ст., коли формування в учнів світогляду, оцінних умінь, наближення реального ідеалу до абсолютного морального відбувалося через посилення виховного значення вивчення історії, літератури, навчання праці, малювання, співу, а також здійснювалося орієнтування роботи в літературних гуртках, громадських читальнях на виховні цілі.

З напрацювань когорти українських просвітників у справі національно-патріотичного виховання цікавим можна вважати доробок редактора часопису «Київська старовина» В. Науменка. Висловлюючись про цінність вивчення рідної мови й літератури,

педагог сформував авторську виховну концепцію. На його думку, література стає виховуючим засобом лише в разі усвідомлення вчителем необхідності узгодження фактів, які повідомляє література, та історичних подій. Він писав: «Наскільки факти історії перевіряються, доповнюються та висвітлюються фактами літературними, настільки останні спираються на перші, як наслідок спирається на причини» (Центральний державний історичний архів України, м. Київ).

В. Науменко був переконаний у тому, що саме викладач-предметник є вихователем. Як редактор часопису «Київська старовина», він виступав проти канонічних схем вивчення гуманітарних дисциплін, вважав учителів-словесників найавторитетнішими в царині національно-патріотичного та духовно-морального виховання, визначав це їхнім «обов'язком перед Богом і людьми» (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). В. Науменко заснував приватну гімназію, завдяки якій утілював у життя ідею про доцільність розроблення кожним учителем індивідуальної програми, у якій повинні органічно поєднуватися засоби морального, духовного, розумового й фізичного виховання дітей.

У процесі аналізу історичного освітнього й виховного досвіду ми послуговувалися ціннісним підходом у педагогіці як науці. Історично склалося так, що в системі освіти України саме вихователь цілеспрямовано формує систему найвищих цінностей в особистості. Ці найвищі цінності національно-патріотичного виховання втілюються у відповідних результатах: міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях, свідомому виборі способу життя, усвідомленій громадянськості, що передбачає постійний рух до здійснення нових, соціально значущих задумів, а також у формуванні вміння долати труднощі, прогнозувати. В аналізованій Концепції національно-патріотичного виховання виражено цінності законності й верховенства права, державності, зокрема поваги до державної символіки, захисника України, героя, свободи та відповідальності, активної громадянської позиції, мовної та інформаційної культури, толерантності, гуманної моральності, опертя на кращі риси української ментальності (Борисенко, 2021).

Ці аспекти відображено у Програмі реалізації розвитку педагогічної освіти у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди (Боярська-Хоменко та ін., 2021) та Концепції виховної роботи на 2021–2025 рр. (Борисенко, 2021) для університету. Виховна робота крізь призму підготовки майбутніх

учителів сприяє втіленню завдань Концепції національно-патріотичного виховання (Ворожбіт-Горбатюк, 2021).

З огляду на принцип історизму найпоширенішою в національній освітній системі є концепція народності у вихованні, яка базується на історичному досвіді виховання певної національності, вбирає в себе загальнолюдські цінності в царині кращих виховних практик. Народні традиції національно-патріотичного виховання в Україні мають глибоке коріння, сягаючи доби трипільської культури. Загальнолюдські цінності завдяки народній мудрості, моралі, пісням і думам, казкам і легендам, переказам, іграм і танцям, звичаям та традиціям, народному прикладному мистецтву синтезують релігійно-духовний світогляд і раціональні знання. З огляду на кордоцентизм, філософію серця Г. Сковороди (Сковорода, 2006) народність національно-патріотичного виховання виявляється в об'єктивації сформованих у людини знань, умінь, навичок, досвіду діяльності на основі гуманістичного світогляду конкретних історико-культурних і соціально-економічних умов. Це рівень матеріальної об'єктивації, який можна відстежити, певним чином оцінити. Рівень душевного (як система відчуттів, переживань, прийняття й осмислення людиною духовних і моральних цінностей) більш повно втілюється у практиці взаємодії учасників освітнього процесу, є певним стабілізатором життя суспільства в конкретний історичний час. Духовний рівень національно-патріотичного виховання передбачає осмислення цінностей віри, совісті, моральності, натхнення, осяяння, героїзму захисника України. Гуманістичні цінності традиційно є базисом формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення дітей до довкілля.

Висновки

З огляду на визначену методологію дослідження розуміємо національно-патріотичне виховання як історично складений і культурно зумовлений феномен зрізу єдиного суспільно-громадського організму. У статті на прикладі практик з історії українського шкільництва розкрито триєдність духовності особистості вихователя, виховуючого навчання, ціннісних значень педагогіки. Перша позиція презентована через приклад недільних зустрічей і художньо-образної характеристики вчителем героїв, життєписів святих, використання прийому присутності. Ці практики визначено як перспективні в умовах прогресування дистанційних комунікувань між учителем і вихованцями. Виховуюче навчання презентовано пропозиціями В. Науменка. Ціннісний вимір національно-патріотичного

виховання представлено через синтез із духовно-моральним вихованням на основі вироблення у вихованців життєвого оптимізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bartlett E. 8 Classic storytelling techniques for engaging presentation. *Sparkol* : website. 2022. URL: <https://blog.sparkol.com/8-classic-storytelling-techniques-for-engaging-presentations> (дата звернення: 02.06.2022).
2. Shtefan M., Vorozhbit-Gorbatyuk V., Volkova Ya. Value relations of participants – condition of effective pedagogical partnership. *Society. Integration. Education* : Proceedings of 16th International Scientific Conference, May 27–28, 2022. Volume 1. Rezekne : Rezekne Academy of Technologies, 2022. P. 523–536. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6878> (дата звернення: 02.06.2022).
3. Бех І. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 1. С. 5–27.
4. Ворожбіт-Горбатюк В. Забезпечення якості освіти: досвід Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. *Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку* : колективна монографія : у 2 ч. Львів ; Торунь : Ліга-Прес, 2021. Ч. 1. С. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-1> (дата звернення: 02.06.2022).
5. Концепція виховної роботи на 2021–2025 рр. / розробник Н. Борисенко. Харків, 2021. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Pol/Konceptcia_vyhovnoi_robotu.pdf (дата звернення: 02.06.2022).
6. Програма реалізації розвитку педагогічної освіти у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди / розробники : А. Боярська-Хоменко, В. Ворожбіт-Горбатюк та ін. Харків, 2021 р. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Piojenn/Programa_realizazii_konzeptz_rosvytku.pdf (дата звернення: 02.06.2022).
7. Сірополько С. Історія освіти в Україні : монографія. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.
8. Сковорода Г. Світ ловив мене, та не впіймав. Харків : Фоліо, 2006. 607 с.
9. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1(11). С. 41–45.
10. Ткачова Н. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Луганськ : ЛНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2006. 300 с.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 843. Арк. 1–2 зв.

REFERENCES

1. Bartlett, E. (2022). 8 Classic storytelling techniques for engaging presentation. *Sparkol: website*. URL: <https://blog.sparkol.com/8-classic-storytelling-techniques-for-engaging-presentations> [in English].
2. Shtefan, M., Vorozhbit-Gorbatyuk, V., Volkova, Ya. (2022). Value relations of participants – condition of effective pedagogical partnership. *Society. Integration. Education: Proceedings of 16th International Scientific*

Conference (May 27–28, 2022), volume 1. Rezekne: Rezekne Academy of Technologies, pp. 523–536. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6878> [in English].

3. Bekh, I. (2007). Dukhovnyi rozvytok osobystosti: postup u nezvidane [Spiritual development of personality: is advancement in unexplored]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and Psychology*, no. 1, pp. 5–27 [in Ukrainian].

4. Vorozhbit-Horbatiuk, V. (2021). Zabezpechennia yakosti osvity: dosvid Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody [Ensuring the quality of education: experience H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University]. *Pedahohika XXI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektyvna monohrafiia [Pedagogy of the 21st century: current state and development trends: collective monograph]*, in 2 vols. Lviv; Toruń: Liha-Pres, vol. 1, pp. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-1> [in Ukrainian].

5. Borysenko, N. (2021). *Kontsepsiia vykhovnoi roboty na 2021–2025 rr. [The concept of educational work for 2021–2025]*. Kharkiv. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Pol/Koncepcia_vykhovnoi_robotu.pdf [in Ukrainian].

6. Boiarska-Khomenko, A., Vorozhbit-Horbatiuk, V. et al. (2021). *Prohrama realizatsii rozvytku pedahohichnoi osvity u Kharkivskomu natsionalnomu pedahohichnomu universyteti imeni H.S. Skovorody [The program of realization of development of pedagogical education in H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University]*.

Kharkiv. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Piojenn/Programa_realizatsii_konzept_rosvytky.pdf [in Ukrainian].

7. Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini: monohrafiia [History of education in Ukraine: monograph]*. Kyiv: Naukova dumka, 912 p. [in Ukrainian].

8. Skovoroda, H. (2006). *Svit lovyv mene, ta ne vpiimav [The world caught me, but did not catch me]*. Kharkiv : Folio, 607 p. [in Ukrainian].

9. Sukhomlynska, O. (1999). Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini [Conceptual bases of development of historical and pedagogical science in Ukraine]. *Shliakh osvity – Path of Education*, no. 1(11), pp. 41–45 [in Ukrainian].

10. Tkachova, N. (2006). *Aksiologichnyi pidkhid do orhanizatsii pedahohichnoho protsesu v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi: monohrafiia [Axiological approach to the organization of the pedagogical process in a general educational institution: monograph]*. Luhansk : LNPU imeni T.H. Shevchenka, 300 p. [in Ukrainian].

11. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], fund 2052, description 1, case 843, sheets 1–2 revers. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.06.2022.

The article was received 28 June 2022.